

Zdenko Škreb

LIK I IME HRVATA U NJEMAČKOJ KNJIŽEVNOSTI

Za zbornik koji se u Grazu izdaje u spomen velikoga austrijskog slavista Josefa Matla dao sam prilog pod naslovom *Name und Gestalt des Kroaten in der deutschen Dichtung*. Odmah na početku priloga naglasio sam da on ni u kojem smjeru ne može pružiti potpun materijal, ali da se već na osnovi onoga što je u članku sakupljeno mogu uočiti određene determinante. Hrvatsko je ime u većoj mjeri prodrlo u njemačku književnost otkada su čete vojnika Hrvata, odnosno čete nazivane hrvatskima, stale ratovati na njemačkom tlu: u tridesetogodišnjem ratu, u austrijsko-pruskom ratu za nasljeđe i u sedmogodišnjem ratu; odatle se ono sačuvalo, kao ime divljega ratnika, i u njemačkoj povijesnoj epici 19. stoljeća.

U ovom članku želim dopuniti podatke, sakupljene prije, jednim svjedočanstvom pisca iz 17. i s nekoliko svjedočanstava pisaca iz 18. stoljeća. Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen (1625-1676) stekao je za života u širokim krugovima čitalaca golemu popularnost svojim romanom *Simplicissimus Teutsch...* (1669).¹ U

¹ Kritičko izdanje prve redakcije, u kojoj nije bilo zahvata korektora, priredio je J. H. Scholte 1938. u kolekciji »Neudrucke deutscher Literaturwerke des XVI. und XVII. Jahrhunderts«, Halle, sv. 302-209.

doba njemačkoga baroknog romana — a Grimmelshausen je pisao i takve romane — *Simplicissimus* je, kao izrazita njihova opreka, velikim dijelom nesentimentalna reportaža neljudskih prilika na njemačkom tlu za vrijeme tridesetogodišnjega rata. Surovost i divljaštvo zbivanja prikazuje autor tako živim i prirodnim vokabularom, s toliko vješto odabranih impresivnih pojedinosti, da mu reportaža, unatoč brojnim baroknim umecima koji smetaju današnjem čitaocu, zadobiva snažnu umjetničku značajnost. *Simplicissimus* je jedino prozno djelo njemačke barokne književnosti koje je u kasnijim stoljećima prodrlo u svjetsku književnost. Roman se u prvoj redakciji dijelio na pet knjiga, pred svaku je knjigu autor stavio popis poglavlja s njihovim naslovima. Tako u drugoj knjizi 15. poglavlje (Capitel) ima naslov: *Kako je Simplicius otada provodio plemenit život, i kako su ga Hrvati (die Croaten) toga lišili, kad su ga sama oteli*; a 16: *Simplicijev konjanički život, i što je kod Hrvata vidio i doživio*. U 15. poglavlju autor najprije prikazuje kako kod gubernatora prave šale sa Simplicijem, obukli su ga u teleće ruho, a on se po savjetu svoga učitelja i zaštitnika pravi da ništa ne razumije kako bi očuvao svoj položaj; tako on vrši u neku ruku službu dvorske lude. Učitelj nagovara gubernatora da Simplicija od teleta opet pretvori u čovjeka: sad se on pred tvrđavom Hanau, gdje se vojska nalazi, skliže na ledu s drugim svojim vršnjacima. »Tada dovede, ne znam tko, iznenada do nas četru Hrvata, koji su nas sve pograbili, posadili na seljačke konje, što su ih prije toga bili ugrabili, i sve odveli sa sobom. Najprije su doduše bili u nedoumici, da li će i mene povesti ili neće? dok napokon nije jedan od njih rekao češki: Mih weme daho Blasna sebao, bo we deme ho gbabo Obersto wi: Tome je odgovorio drugi: Prschis am bambo ano, mi ho nagonie possadeime, wan rasumi niemezki, won bude mit Kratock wille sebao; Morao sam dakle zajašiti . . .« — U 16. poglavlju autor nastavlja: »Iako su Hanauovci odmah digli uzbunu, izjašili i Hrvate u čarki kratko vrijeme zadržali i doveli u nepriliku, ipak im ništa nisu mogli oteti, jer se ta laka roba (diese leichte Wahr) s uspjehom probila i uputila prema Büdingenu, gdje su nahranili konje te tamošnjim građanima nudili na otkup bogate sinčice Hanauovaca što su ih bili uhvatili, a prodavali su im i ukradene konje i drugu robu, odanle su krenuli prije nego je pravo zanoćalo, a kamoli da bi svitalo, projurili kroz büdingensku šumu u pravcu fuldskoga samostana i putem pokupili sve što bi mogli ponijeti, otimačine i pljačke nisu ih nikako sprečavale u brzu pokretu, jer su sve mogli izvesti poput đavla za kojega se obično kaže da u isti mah trči i (s. v.) sere, a da mu ipak ništa putem ne izmakne; tako smo iste večeri u hirschfeldski samostan, gdje su oni konačili, stigli s velikim plijenom, sve se to podijelilo, a ja sam pripao pukovniku Corpesu.« Među Hrvatima Simplicius provodi drukčiji život nego kod gubernatora, jede se crni kruh i suha govedina i tek gdjekad komadić ukradene slanine; spavao je u staji s konjima,

a šalu su zbijali s njim tako da bi ga s ostalim dječacima zatjerali pod stol gdje bi ih boli ostrugama, a oni bi morali zavijati kao psi. Tjerali bi ga da s vojnicima odlazi u selo po hranu, gdje bi vojnici mučili seljake, silovali ženski svijet, ubijali i palili. Ipak je, kako pripovijeda Grimmelshausen, u samoj četi bilo više jednakosti: pukovnik osim konjušarâ nije imao posluge, a i sam bi se brinuo oko konja; spavao je na slami ili na goloj zemlji, pokriven bundom — po njoj su se znale šetati buhe. Unatoč nedostatku bilo kakve grandezze, ističe Grimmelshausen, njegovi su ga poštivali i voljeli, a i bojali ga se. Simplaciju je bilo najteže što svoje okoline nije razumio, pa su nemilo postupali s njim. Pred pukovnikom morao je pjevati njemački i, poput ostalih konjušara, svirati, a pritom bi ubirao pljuske da je krv samo šiktala. Napokon se prihvatio kuhanja i čišćenja pukovnikove puške, a iznosio je i smeće iz logora. Time je omilio pukovniku, nisu ga toliko nadzirali, pa je jednoga dana pobjegao u šumu. Sad se od 16. poglavlja dalje redaju Simplacijevе pustolovine, tokom kojih se gdjekad aludira na njegov boravak kod Hrvata. U 16. poglavlju uzima pušku što je nalazi u šumi jer se kod Hrvata naučio njom služiti, u 19. pada u ruke drugom pukovniku kojemu pripovijeda kud se potucao — Hrvatima nije znao za ime, pa je samo opisao njihovu odjeću i naveo primjere njihova jezika. U 22. poglavlju spominju se njegove tijesne hrvatske teleće hlače, u 25. bježi u seljačku kuću pa, da se spasi, predijeva se u ženu — mogao se zaposliti kao služavka jer je »kuhati, peći i prati naučio kod Hrvata«. Kad se onda u idućem poglavlju otkriva da je muško, podvrgnut je strogom ispitivanju; jedno od pitanja glasi, gdje je i zbog čega je naučio ženski posao kao pranje, pečenje, kuhanje, a on odgovara da je prati, peći i kuhati morao protiv svoje volje naučiti kod Hrvata. Boravio je, navodi, kod pukovnika Hrvata imenom Corpes. U 30. poglavlju veli za sebe da je počeo grabiti kao Čeh (zuzugreifen wie ein Böhm).² 1880. izdao je Rudolf Kögel u istoj kolekciji »Neudrucke...« sv. 19-25 redakciju *Simplicissimusa* koju je smatrao originalom, a tek se kasnije utvrdilo da je po njoj haračio korektor: u njoj se u »češkoj« izjavi Hrvata »bo we« navodi kao »bovve«, »Obersto wi« kao »Oberstovvi«, »wan«, »won« i »wille« kao »vvan«, »vvon« i »vville«. U 20. i 21. poglavlju V. knjige Simplicius dolazi u Moskvu, ali to se više ne tiče Hrvata.

Velik uspjeh romana nagnao je i autora i izdavača da, poput Dumasa oca u *Mušketirima*, nastavi istim stilom. Tako je 1670. izdao pripovijetku *Trutz Simplex oder Ausführliche und wunderseltzame Lebensbeschreibung der Ertzbetrügerin und Landstörtzerin Coura-*

² Usp. studiju Maje Bošković-Stulli, *O starom vojniku kome nema mjesta ni u paklu ni u raju*, u: *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Zagreb 1975, str. 251—261. U spomenutoj njemačkoj studiji naveo sam, prema informaciji kolege Ivana Kampuša, kao specijalne povijesne studije o Hrvatima ratnicima u stranoj službi studije Ivana Kukuljevića-Sakcinskoga, Ferde Šišića, Ernesta Bauera. Oni navode razloge koje prihvaća i Maja Bošković-Stulli zbog kojih se ime Hrvata pridavalo i nehrvatskim četama.

sche (Protusimplex ili opširan i vrlo neobičan opis života varalice i skitnice Courasche): Djelo je u spomenutoj kolekciji »Neudrucke...« izdao Scholte 1923. kao sv. 246-248. U tom djelu nema spomena Hrvatima, ali zato Česima. Žensko biće koje u djelu pripovijeda svoj život kaže u 2. poglavlju: »Oni koji znaju kako slavenski narodi (die Sclavonische Völcker) postupaju sa svojim kmetovima mogli bi pomisliti da sam se rodila od češkoga plemića i seljačke djevojke.« Zove se Libuschka, kad se preodijeva u muškarcu, Janco, a kasnije joj njezin ljubavnik major nadijeva ime Courasche. U djelu se navode brojna češka imena mjesta, a ima i dosta poruge za Čehe.

Iste godine kad i Courasche izišao je i drugi nastavak *Simplicissimusa, Der seltzame Springinsfeld (Čudnovati Vjetrogonja)*; Scholte je izdao djelo 1928, kao sv. 246-252 spomenute kolekcije. Kao stari isluženi vojnik s jednom drvenom nogom Vjetrogonja *Simplicissimusu*, koji je dvadesetak godina mlađi od njega, pripovijeda svoj život. U 10. poglavlju doznajemo, da mu je majka bila otmjena i bogata Grkinja s Peloponeza, ali otac komedijaš i plesač na užetu, Slaven (ein Sclavonischer Gauckler und Saitänzer). Majka se zagledala u oca, i pošla s njim; otac zaglavi, majka ide dalje s komedijašima i ponovno uzima za muža domaćega Slavena (eingeborner Sclavonier). To je plemenit čovjek i dobro odgaja posinka, uči ga čitati i pisati, grčki uči od majke, a »Sclavonisch« od oca. U Štajerskoj i Koruškoj (Steyr, Kernten) i okolnim njemačkim provincijama uči i nešto njemački. U njegovoj mladosti većinom su se kretali (vagirten wir) »in Dalmatia, in Sclavonia, Macedonia, Servia, Wossen, Walasay, Sibenbürgen, Reüssen, Polen, Littau, Mährn, Böhmen, Ungarn, Steyr und Kernten.« Slično je i Paracelsus s ponosom opisivao svoja putovanja svijetom. Kako poočim želi posjetiti roditelje svoje žene, on od »Histrìa« kreće »in Croatiam und Sclavoniam«, odatle kroz Dalmaciju i Albaniju preko Grčke u Moreju. Kad su prolazili Dalmacijom, htio je poočim »pokazati svoje umijeće i u čuvenom gradu Ragusa (in der berühmten Stadt Ragusa), bolje reći izmamiti od njega dobru popudbinu, jer je grad tada bio u potpunom cvatu i bogatstvu (in völligem Flor und Reichtum)«. Nisu otišli u crkvu, nego po svom običaju u najbolju gostionicu. Poočim traži dopuštenje da se u gradu producira, ali pored toga šalje posinka na brodove Albanaca da i tamo nešto zaradi. Po-digne se vjetar i brodovi s posinkom otplove. — U 14. poglavlju dolazi Vjetrogonja u Moravsku u Austriju, gdje mu je vrlo dobro poslužilo što nije bio poput svoga druga »Niemezy« ili »Niemey« koji ne bi znao slavenski jezik (die Sclavonische Sprach). U 15. se poglavlju spominje kako je u bici kod Nördlingena Lotrinžanin Joan de Werth s Mađarima i Hrvatima (Croaten) potjerao Šveđane.

Prijedimo u 18. stoljeće. Ewald Christian von Kleist (1715-1759), prosvjetljen pruski plemić, oficir Friedricha II, živo je sudjelovao u sedmogodišnjem ratu, u njemu je i izgubio život. U razmjerno

malobrojnom obrazovanom, pretežno građanskom sloju njemačkoga društva, koji je sredinom 18. stoljeća nosio njemačku književnost, Kleist je kao pisac uživao velik ugled. U svojim pismima s ratišta³ on prilično često spominje Hrvate — i pandure — kao austrijske vojnike, protivnike, ali bez ikakve posebne oznake. Tek jednom, 7. II 1757, pita u pismu prijatelju govoreći o natpisu na grobu: »Tko će ga jednom sastaviti za mene ako me Hrvati zatuku?«⁴ No u pjesmi — zbirke pjesama izašle su mu 1756. i 1758. — sudi drukčije. U pjesmi *Ode an die preussische Armee* obraća se pruskom vojniku s opomenom (st. 21-24):

Nur schon wie bisher im Lauf von grossen Taten
Den Landmann, der Dein Feind nicht ist!
Hilf seiner Not, wenn Du von Not entfernt bist!
Das Rauben überlass den Feigen und Croaten!⁵

Johann Wilhelm Ludwig Gleim (1719-1803), prvi ugledni predstavnik lirike njemačkog rokokoja, tzv. »anakreontske« lirike, koji se pored toga trudio da u stihovima pogodi »narodski« ton, velik poklonik Friedricha II, zamislio je lik vojnika grenadira u sedmogodišnjem ratu kojemu u usta stavlja bojne pjesme u engleskoj chevychase strofi. Skupio je te svoje pjesme, »liriku maske«, 1759. pod naslovom *Pruske bojne pjesme u ratovima 1756. i 1757. od jednoga grenadira*. Taj grenadir svoga protivnika, pandura, izvrgava ruglu gdje god može. U *Pobjedničkoj pjesmi nakon bitke kod Lowositz, 1. listopada 1756.* vidi grenadir pred sobom (st. 58/9) »Panduren wie der Sand am Meer, Kanonen ohne Zahl«, ali (st. 105-108):

Wir rissen Mauern ein, Pandur!
Erstiegen deinen Schutz!
Und boten, Sieger, von Natur,
Dir in die Nase Trutz!

Tko je, pita se u stihovima 121-124, prestravio i natjerao pandure u bijeg? Sam bog s nebeskih oblaka! — U *Bojnoj pjesmi kod početka vojnoga pohoda god. 1757.* zove grenadir:

Was soll, o Tolpatsch und Pandur,
Was soll die träge Rast?
Auf! und erfahre, dass du nur
Den Tod verspätet hast.

Bojna pjesma u praškoj bici 6. svibnja 1757. počinje stihovima:

³ Usp. *Ewald von Kleists Werke*. Herausgegeben von Dr August Sauer. Berlin, Hempel, s. a. (1880). 2. Teil: Briefe von Kleist.

⁴ *Ib.*, str. 371.

⁵ Samo kao dosad šteti u toku velikih djela poljodjelca koji ti nije neprijatelj! Pomozi mu u njegovoj nuždi ako si se sam izbavio nužde! Otimačinu prepusti kukavicama i Hrvatima!

Was kannst du? Tolpatsch und Pandur,
Soldat und Offizier!
Was kannst du? Fliehen kannst du nur,
Und siegen können wir.⁶

Gleim doduše ne spominje hrvatsko ime, ali se iz jednoga mjesta njegove korespondencije vidi da pandura poistovećuje s Hrvatom. 16. svibnja 1757. piše Gleim Lessingu u vezi s odom koju je trebalo da Lessing ispjeva u slavu Friedrichovu, pa kaže: »Kako ćete izvršnu odu *Vi* napisati u čast ubojici pandurâ i Hrvatâ!«⁷

Naivno junakovanje pokornoga i nejunačkoga građanina rokokoa, Gleimova pseudoheroizacija stava i stila, mogu se danas shvatiti i književno lokalizirati samo u tijesnu okviru tadašnjih njemačkih književnih prilika — žalosno je za naše književne prilike, stotinu godina kasnije, da je Šenoa, doduše s neisporedivo više kulture stava, stila i stiha, udario u iste žice. U pjesmama *Kakvu Hrvati djecu jedu* (1869) i *Junaci gologlavci* (1873), on je naivno idealizirao pandure: od divlje igračke u rukama austrijskih vojnih vlasti preobrazio ih je u kavalire-ratnike deificirane carice, austrijsko je ropstvo pretvorio u hrvatski nacionalni ponos. Kod Gleima pruska vojska goni pandure u bijeg, kod Šenoa panduri Hrvati gone Pruse.

Kod Gottfrieda Augusta Bürgerera (1747-1794), tvorca njemačke književne balade, poput Gleima sklona »narodskom« tonu, tek u mnogo prirodnijem i krepčem obliku, s imenom je Hrvata ostala povezana samo predodžba o navodnoj neukrotivoj njihovoj nediscipliniranosti. U obješenjački frivolnoj epskoj pjesmi o tome kako je Zeus u obliku bika oteo Evropu — izdanoj 1777. kao posebno izdanje — on se u stihovima 28-36 obraća slušaocima:

Doch ihr dort! Schelmenzunft!
Kroaten, hintern Bänken!
Lasst nach mit Lärm und Schwänken!

⁶ Prijevod njemačkih tekstova:

Panduri poput pijeska na moru,
Bezbrojni topovi.

Srušili smo zidove, pandure!
Popeli se na tvoju zaštitu!
I kao pobjednici od prirode
Prkosno smo ti stali pred nos!

Čemu, tolpaču i pandure,
Čemu trom odmor?
Diži se! i saznaj da si tek
Zakasnio u smrt.
(Tolpač je u to doba bio naziv za mađarskoga vojnika)

Vojniče i oficire!
Što znaš? Znaš samo bježati,
A pobjeđivati znamo mi.

⁷ *Briefe von und an Gotthold Ephraim Lessing. In fünf Bänden.* Herausgegeben von Franz Muncker, III, Briefe an Lessing aus den Jahren 1746—1770, Leipzig 1904, str. 91.

Heda! Hier nichts geheckt!
Ihr ungewaschnen Buben!
Narriert in andern Stuben,
Nur mich lasst ungeneckt!
Sonst hängt euch, schnaps! am Munde
Ein Schloss, wiegt tausend Pfunde.⁸

8

Ali vi tamo! Objješnjaci!
Hrvati, iza klupa!
Prestanite s bukom i šalama!

Hej! Ovdje se ne glupari!
Vi neoprani derani!
Ludujte u drugim sobama,
Samo u mene ne zadirkujte!
Inače će vam se začas na ustima
Naći lokot od tisuću funti.
